

## سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در خصوص عراق پس از ظهور داعش بر مبنای رهنامه مسئولیت حمایت

\* عباس فقیه عبداللهی<sup>۱</sup>، مهدی ذاکریان<sup>۲</sup>، هادی تاجیک<sup>۳</sup>

۱. دانشجوی دکتری روابط بین الملل، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه روابط بین الملل، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران.
۳. استادیار گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران

### اطلاعات مقاله

### چکیده

در پی جنایات متعدد گروه تروریستی داعش در عراق، جمهوری اسلامی ایران به درخواست رسمی دولت عراق به کمک این کشور شتافت و در نهایت متصرفات داعش آزاد و این گروه جنایتکار سرکوب شد. هدف از انجام این پژوهش بررسی حمایت‌های ایران در بحران عراق پس از ظهور داعش با گام‌های سه گانه رهنامه مسئولیت حمایت شامل پیشگیری، مداخله و بازسازی به روش تحلیلی و توصیفی است. بررسی الگوی رفتاری سیاست خارجی جمهوری اسلامی در عراق پس از ظهور داعش نشان می‌دهد گرچه مرحله پیشگیری رهنامه مسئولیت حمایت کاملاً توسط جمهوری اسلامی ایران اعمال نشده است، شواهد کافی از اعمال مراحل مداخله و بازسازی توسط جمهوری اسلامی ایران بر مبنای رهنامه مسئولیت حمایت در عراق وجود دارد. حضور ایران در عراق در کنار توجیهات امنیت ملی جنبه حقوق بشری و امنیت انسانی دارد. مقابله ایران با گروه تروریستی داعش در عراق که همه جنایات ذیل رهنامه مسئولیت حمایت را مرتکب شده است، مصداق حمایت جمهوری اسلامی ایران از مظلومان و مستضعفان مصرح در قانون اساسی ایران است و اعمال حقوق بشر انسانی در مقابل حقوق بشر ابزاری است.

تاریخ دریافت: ۲۱ دی ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۹ تیر ۱۴۰۲

تاریخ انتشار: ۲۰ شهریور ۱۴۰۲

### کلیدواژه‌ها:

ایران، داعش، رهنامه  
مسئولیت حمایت،  
سازمانگاری، عراق.

### \* نویسنده مسئول:

عباس فقیه عبداللهی  
نشانی:

دانشکده حقوق، الهیات و علوم  
سیاسی، واحد علوم تحقیقات،  
دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران  
پست الکترونیک:  
a.faghhih@srb.ac.ir

### استناد به این مقاله:

فقیه عبداللهی، عباس، ذاکریان، مهدی، تاجیک، هادی. (۱۴۰۲). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در خصوص عراق پس از ظهور داعش بر مبنای رهنامه مسئولیت حمایت. مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، (۲۵)، صص: ۹۱-۱۱۲.

## ۱. مقدمه

سیاست خارجی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی همواره آمیزه‌ای از اهداف ایدئولوژیک و منافع ملی بوده است. انقلاب اسلامی ایران تحولی بنیادین در ساختار سیاسی و فرهنگی ایران به وجود آورد که سیاست خارجی هم همواره تحت تأثیر آن قرار گرفته است. محور سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تأمین منافع ملی در پرتو حفظ جان و کرامت انسان‌هاست. حرمت انسان در آموزه‌های اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد. همین نگاه انسان‌دوستانه را می‌توان در تمامی رفتارهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از ابتدا تاکنون مشاهده کرد. حمایت از مستضعفان و جنبش‌های آزادی‌بخش مکمل استکبارزدایی و ظلم‌ستیزی است، به طوری که ارتباط منطقی و کارکردی بین مبارزه با مستکبران و حمایت از مستضعفان وجود دارد؛ بنابراین جمهوری اسلامی به موازات مبارزه با استکبار و استعمار، خود را موظف به حمایت از مستضعفان جهان و جنبش‌های آزادی‌بخش می‌داند که با مستکبران و استعمارگران نبرد می‌کنند. اصل ۱۵۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی می‌گوید «جمهوری اسلامی ایران ... از مبارزه حق‌طلبانه مستضعفان در برابر مستکبران در هر نقطه از جهان حمایت می‌کند (Dehghani Firoozabadi, 2010: 133)

مداخله بشردوستانه در کشورها سابقه طولانی دارد. بان کی مون، دبیرکل سازمان ملل در زمان مسئولیتش تلاش کرد چارچوب منسجمی برای مداخله بشردوستانه برای حمایت از اقلیت‌ها و ستمدیدگان در سراسر جهان تدوین کند تا دیگر جهان شاهد فجایعی چون بوسنی و اوگاندا نباشد. نتیجه این تلاش‌ها مصوبه سران سازمان ملل در سال ۲۰۰۵ است که به رهنامه مسئولیت حمایت معروف شد که می‌گوید هرگاه کشوری نتواند یا نخواهد از شهروندانش در مقابل چهار جنایت تبعیض نژادی، جنایت جنگی، جنایت علیه بشریت و کشتار جمعی دفاع کند، جامعه بین‌المللی موظف است به یاری ستمدیدگان بشتابد. گروه تروریستی داعش پس از حمله به عراق و اشغال یک‌سوم خاک این کشور به گواه سازمان‌های بین‌المللی و رسانه‌های جهان، جنایات چهارگانه ذیل رهنامه مسئولیت حمایت را مرتکب شد. با توجه به ضعف حکومت عراق در حمایت از مردم بی‌پناه، این حکومت از جمهوری اسلامی ایران یاری جست. نیروهای نظامی کشورمان نیز در قالب مأموریت مستشاری به عراق وارد شدند و به کمک حکومت پرداختند. بسیاری از سیاست‌مداران غرب‌گرا اقدام جمهوری اسلامی را دخالت آشکار در امور داخلی عراق دانسته‌اند. اما به عقیده بسیاری دیگر از سیاست‌مداران، جمهوری

اسلامی ایران تنها با هدف کمک به مردم عراق به کارزاری وارد شد که جز مسئولیت حمایت هدف دیگری نداشته است.

این پژوهش با هدف انطباق رفتار حمایتی جمهوری اسلامی ایران از دولت و ملت عراق پس از ظهور داعش انجام شده است و به دنبال پاسخ این پرسش است که منطق و الگوی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در خصوص عراق پس از ظهور داعش چگونه بر مبنای رهنامه مسئولیت حمایت و مراحل سه گانه آن شامل پیشگیری، مداخله و بازسازی قابل تبیین است؟ تاکنون تمامی پژوهش‌ها در خصوص فعالیت‌های منطقه‌ای ایران با رویکرد سیاسی، امنیتی و ایدئولوژیک تحلیل شده است و جنبه نوآورانه این پژوهش بررسی حضور منطقه‌ای ایران از منظر حقوق بین الملل و حقوق بشر است.

## ۲. پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش مستقلی در خصوص رویکرد مسئولیت حمایت جمهوری اسلامی ایران در عراق انجام نشده است، ولی این رویکرد در بحران سوریه بررسی شده است. همچنین در برخی از بحران‌های انسانی در نقاط مختلف جهان توسط سایر کشورها مورد توجه و استناد بوده است. هر حکومتی در جهان مسئولیت حمایت از شهروندان خود را دارد و به موجب اسناد حقوق بین الملل ملزم به رعایت آن است. در بحران سوریه، به دلیل چند دهه روابط حسنه میان دو کشور، سوریه از جمهوری اسلامی ایران یاری طلبید و کشورمان به این درخواست پاسخ مثبت داد. از این جهت حضور مستشاری و مشاره‌ای در این کشور، مداخله بشردوستانه به‌شمار می‌رود (Fadaee Dolat & Aghaee, 2020: 222).

روسیه در حمله تابستان ۲۰۰۸ به گرجستان ادعا کرد که برای حفاظت از جان شهروندان روسی و بنابر رهنامه مسئولیت حمایت برای جلوگیری از وقوع ژنوسید به زور متوسل شده است. برخلاف ادعای روسیه، رفتار این کشور هیچ‌گونه مطابقتی با منطق و معیارهای مسئولیت حمایت ندارد و با این‌همچار نوظهور قابل توجیه نیست (Soltanzade, 2009: 1). رویکرد جامعه بین‌المللی در محکومیت حملات رژیم قذافی به مردم لیبی و حمایت بسیاری از دولت‌های جهان و همچنین سازمان‌های منطقه‌ای از اقدامات جامعه بین‌المللی در حمایت از آنان می‌تواند به‌منزله پذیرش و شناسایی این رهنامه و ارائه تعریفی جدید از مفهوم حاکمیت در معنای مسئولیت‌پذیری تعبیر و تفسیر شود. همچنین اتفاق نظر جامعه بین‌المللی در تصویب

قطعنامه ۱۹۷۰ و حمایت سازمان‌های منطقه‌ای از اقدامات حمایتی تحولی مثبت در روند تبدیل رهنامه مسئولیت حمایت به یک هنجار بین‌المللی برآورد می‌شود (Dadandish, 2012: 189)).

### ۳. چارچوب نظری

بنیان نظری این پژوهش در حوزه روابط بین‌الملل، نظریه سازه‌انگاری است. نظریه‌های واقع‌گرا و لیبرالی تبیین خوبی برای مداخله بشردوستانه ارائه نمی‌دهند. منافعی که این نظریه‌ها به دولت‌ها نسبت می‌دهند ژئواستراتژیک یا اقتصادی هستند، ولی بسیاری از این مداخله‌ها یا بیشتر آن‌ها در دولت‌هایی رخ می‌دهند که اهمیت اقتصادی یا ژئواستراتژیک چندانی برای مداخله‌کنندگان ندارند (Kotzneshtyne, 2011: 256). رویکرد سازه‌انگاری نفی نمی‌کند که قدرت و منفعت اهمیت دارند، بلکه این دو مقوله مهم هستند. این رویکرد مجموعه پیشینی و متفاوتی از پرسش‌ها را مطرح می‌کند. این رویکرد می‌خواهد بداند که منافع چیستند و بررسی می‌کند که قدرت در راستای چه اهدافی و با چه ابزارهایی استفاده می‌شود (Kotzneshtyne, 2011: 261). الکساندر ونت می‌گوید هویت‌ها بنیان منافع هستند. هنجارها ممکن است در ابعاد تجویزی‌شان با یکدیگر تعارض داشته باشند که این باعث می‌شود استدلال اخلاقی در مورد اهمیت نسبی اصول هنجاری بین‌المللی به یکی از ابعاد مهم سیاست جهانی تبدیل شود (Berchiln, et al, 2014: 284).

اگرچه برخی معتقدند در تبیین رهنامه مسئولیت حمایت براساس مفروض‌های مکتب انگلیسی می‌توان گفت کمیسیون بین‌المللی مداخله سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۱ با مطرح کردن این رهنامه، مفروضات اصلی مکتب انگلیسی مانند مدیریت قدرت‌های بزرگ، حقوق بین‌الملل، دیپلماسی و لزوم مداخله و جنگ را به کار گرفت (Ghavam & Sadeghi Azad, 2014: 146). پژوهشگرانی هم معتقدند با توجه به نگرش‌های مکاتب متعدد روابط بین‌الملل مانند رئالیستی، ایدئالیستی و کانستراتیویستی به نظر می‌رسد اندیشه‌های برگرفته از تعاملات بین‌الذاتانی الکساندر ونت برای تبیین رابطه میان حاکمیت دولت‌ها و رهنامه مسئولیت حمایت از دیدگاه سایر مکاتب منطقی‌تر به نظر می‌رسد (Jamshidin, et al, 2016: 50). از همین روی امروزه نقض گسترده و آشکار حقوق بشر شامل کشتار جمعی، جنایت علیه بشریت، تبعیض نژادی و جنایت جنگی علاوه بر اینکه در قالب یک سند بین‌المللی مانند رهنامه مسئولیت حمایت مورد توجه قرار گرفته است، با محکومیت گسترده بین‌المللی نیز مواجه می‌شود و این محکومیت جامعه جهانی فارغ از آن است که چه کسی مرتکب این جنایات شده است، یک گروه تروریستی یا یک قدرت جهانی؟

به این معنا است که حقوق بشر امروز یک هنجار جهانی و بخشی از فهم بین‌الذهانی جامعه بشری در خصوص کرامت انسانی است. در نتیجه، با توجه به عمومیت یافتن احترام به حقوق بشر، نقض آن‌ها اثر منفی بر اعتبار و آبروی کشورها دارد. این امر موجب جابه‌جایی جایگاه قدرت نرم با قدرت سخت در سیاست خارجی کشورها می‌شود و به حقوق بشر در سیاست بین‌الملل جایگاه شایسته می‌دهد (Zakerian, 2015: 98).

#### ۴. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

عبدالعلی قوام در کتاب کاربرد نظریه‌های روابط بین‌الملل، فصل چهاردهم به بررسی سازه‌انگاران بنیادهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد. او ضمن برشمردن عناصر ایرانی، اسلامی و مدرن سیاست خارجی ایران، معتقد است گفتمان انقلاب اسلامی با تفکیک دارالسلام و دارالکفر و چشم‌انداز نهایی تحقق امت واحده اسلامی و پیروزی نهایی حق بر باطل، جمهوری اسلامی را به جنبشی اجتماعی و در حال گذار تبدیل کرد (Gha-vam; Sadeghi Azad, 2014: 339-353). انقلاب اسلامی ایران خود جنبش و حرکتی برای پیروزی نهایی مستضعفان بر مستکبران به شمار می‌رود. تنظیم سیاست خارجی کشور بر اساس حمایت بی‌دریغ از مستضعفان جهان است (اصل سوم بند ۱۶) امام خمینی (ره) نیز می‌گوید «ما طرفدار مظلوم هستیم. هرکسی در هر قطبی که مظلوم باشد، طرفدار آن هستیم». «ما باید از مستضعفان جهان پشتیبانی کنیم... زیرا اسلام پشتیبان تمام مستضعفان جهان است». مبنای این اصل نیز آیه ۷۵ سوره نسا است که مسلمانان را خطاب قرار داده و از آنان می‌خواهد که در راه رهایی و آزادی مستضعفان به مبارزه با مستکبران و ظالمان بپردازند: «چرا در راه خدا و مستضعفان از مرد و زن و کودک پیکار نمی‌کنید کسانی که می‌گویند: خداوندا ما را از این سرزمین که مردمش ستمکارند رهایی بخش و از جانب خود برای ما بیچارگان بار و یآوری معین فرما».

اصل ۱۵۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی یکی از محورهای اصلی سیاست خارجی جمهوری اسلامی را حمایت از مستضعفین جهان می‌داند؛ سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران براساس نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال همه‌جانبه و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق همه مسلمانان و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر و روابط صلح‌آمیز متقابل با دولت‌های غیر محارب استوار است. اصل ۱۵۴ قانون اساسی می‌گوید: جمهوری اسلامی ایران سعادت انسان در کل جامعه بشری را آرمان خود می‌داند و استقلال

و آزادی و حکومت حق و عدل را حق همه مردم جهان می‌شناسد؛ بنابراین در عین خودداری کامل از هرگونه دخالت در امور داخلی ملت‌های دیگر، از مبارزه حق طلبانه مستضعفین در برابر مستکبرین در هر نقطه از جهان حمایت می‌کند (Dehghani Firoozabadi, 2010: 133). حمایت از مستضعفین در مقابل مستکبرین، شاه بیت حقوقی سیاست خارجی جمهوری اسلامی به شمار می‌آید. حمایت از مستضعفین به معنای کسانی که تحت ظلم و ستم بوده‌اند در حقیقت روح مداخلة بشردوستانه سابق و رهنامه مسئولیت حمایت فعلی است. اصل ۱۵۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی مجوز حقوقی انسان‌دوستانه ایرانی برای حمایت از شهروندان جهانی در مقابل جنایت علیه بشریت است. منافع ملی جمهوری اسلامی ایران با توجه به ظرفیت‌ها و توانمندی‌های محدود نظام اسلامی در کنار شرایط روز جهانی چهار سطح راهبردی انسانی (همه ملت‌ها)، اسلامی (امت اسلامی)، ایمانی (شیعیان) و سطح حفظ نظام دارد تا سیاست خارجی حکومت اسلامی با اولویت حفظ نظام در جهت حمایت از منافع اصیل همه ملت‌ها صورت‌بندی شود (Shojaee, 2013: 180)). نبی‌الله ابراهیمی معتقد است با توجه به پسااستعماری بودن اندیشه امام خمینی (ره) در باب امنیت بین‌الملل، در گفتمان ایشان نوعی نگاه دین‌محور و اخلاق‌گرایی هنجاری مستتر است که براساس آن امنیت بین‌الملل را تعریف می‌کند و ویژگی‌های آن را با تکیه بر عدالت، وحدت، انسجام و مقابله با نظم هژمونیک ظالمانه موجود بیان می‌کند (Ebrahimi, et al, 2017: 79)

## ۵. رهنامه مسئولیت حمایت

رهنامه «مسئولیت حمایت» یکی از هنجارهای جدید بین‌المللی است که در نشست سران سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۵ گنجانده شد. علت طرح این مفهوم نوین را می‌توان تلاش برای ایجاد هماهنگی میان اصل احترام به حاکمیت کشورها به عنوان یکی از اصول حقوقی و سیاسی حاکم بر روابط بین‌الملل با اهدافی چون حفظ صلح و امنیت بین‌المللی و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی مندرج در منشور سازمان ملل متحد دانست. زیرا با وجود گنجاندن این دو هدف عمده در منشور، فجایع انسانی رخ داده پس از تشکیل سازمان ملل با پاسخ مناسبی از سوی جامعه بین‌المللی مواجه نشده بود. فجایع بوسنی و نسل‌کشی مسلمانان در میانه دهه ۱۹۹۰ و سپس وقایع رخ داده در رواندا نیز از جمله این فجایع آن‌هم در زمان پایان نظام دوقطبی بودند (Zakerian, 2015: 31). این طرح مسئله در نهایت موجب طرح مفهوم مسئولیت حمایت شد که در آن حاکمیت به مثابه مسئولیت، مورد توجه قرار گرفت.

بر اساس این رهنامه، هر دولتی در حمایت از شهروندان خود در برابر جنایات جنگی، نسل‌کشی، پاک‌سازی نژادی و جنایات علیه بشریت مسئولیت دارد و اگر دولتی قادر به انجام این تعهدات نباشد، جامعه بین‌المللی این مسئولیت را عهده‌دار خواهد شد. در این بین سازمان ملل متحد و سایر ترتیبات منطقه‌ای و بین‌المللی نقش کلیدی دارند (Zakerian, 2015: 32). موافقت با رهنامه مسئولیت حمایت به‌عنوان یک هنجار بین‌المللی حقوق بشری از سوی بزرگ‌ترین مجموعه از رهبران جهان در نشست سران سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۵ با اجماع صورت گرفت. مسئولیت حمایت در برابر چهار مورد جنایات جنگی، نسل‌کشی، پاک‌سازی نژادی و جنایات علیه بشریت است. بان کی مون دبیر کل سازمان ملل متحد بعدها رهنامه مسئولیت حمایت را مبتنی بر سه اصل دانست:

۱. مسئولیت اولیه دولت برای حمایت از شهروندان در برابر این جرائم؛
  ۲. مسئولیت جامعه بین‌المللی برای تقویت دولت در اجرای تعهدات مسئولیت حمایت؛
  ۳. اقدامات اجباری بین‌المللی شامل اقدامات پیش‌بینی‌شده در ماده ۴۱ (مانند تحریم اقتصادی، تحریم تسلیحاتی) و در نهایت اقدام نظامی تحت ماده ۴۲ منشور سازمان ملل متحد (Zakerian, 2015: 35).
- این نکته باید مورد توجه قرار گیرد که رهنامه مسئولیت حمایت فقط به معنای مداخله نظامی نیست، زیرا بر اساس گزارش ICISS و مطابق این رهنامه، این جنایات و جرائم باید از طریق ۳ راهبرد خنثی شود:
۱. پیشگیری: با تأکید بر ماده ۵۵ منشور سازمان ملل متحد که خواهان استاندارد بالاتر سیاسی، اقتصادی و رفاه اجتماعی و احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی است.
  ۲. مداخله: اگر این جنایات و جرائم رخ دهد جامعه بین‌المللی باید اقدامات سیاسی، اقتصادی و حقوقی و در آخرین مرحله اقدام نظامی انجام دهد.
  ۳. بازسازی: در صورتی که مداخله صورت گرفت جامعه بین‌المللی وظیفه دارد از بازسازی پس از منازعه که شامل نهادهای سیاسی، آشتی ملی و کمک به توسعه اقتصادی و اجتماعی است، اطمینان یابد (Zakerian, 2015: 36).
- مفاد مصوبات سران سازمان ملل متحد در خصوص رهنامه مسئولیت حمایت در سال ۲۰۰۵ به این شرح است:

۱۳۸. هر دولتی مسئولیت حمایت از جمعیت خود در برابر نسل‌کشی، جنایات جنگی، پاک‌سازی قومی و جنایات علیه بشریت را بر عهده دارد. این مسئولیت شامل پیشگیری از چنین جرائمی و تحریک آن‌ها با ابزارهای مناسب و لازم است. ما این مسئولیت را می‌پذیریم و مطابق آن عمل می‌کنیم. جامعه بین‌المللی باید دولت‌ها را در اجرای این مسئولیت یاری و ترغیب کرده و از سازمان ملل متحد در تأسیس توانایی هشدار اولیه پشتیبانی کند.

۱۳۹. جامعه بین‌المللی به منظور حمایت از مردم در برابر جنایات جنگی، پاک‌سازی قومی و جنایات علیه بشریت، مسئولیت استفاده از ابزارهای مناسب دیپلماتیک، بشردوستانه و دیگر ابزارهای مسالمت‌آمیز مطابق فصول ششم و هشتم منشور ملل متحد را بر عهده دارد. در چنین وضعیتی اگر ابزارهای مسالمت‌آمیز ناکافی باشند یا مقامات محلی در حمایت از مردمشان در برابر نسل‌کشی، جنایات جنگی، پاک‌سازی قومی و جنایات علیه بشریت به وضوح ناکام باشند، ما آماده هستیم از طریق شورای امنیت مطابق منشور ملل متحد از جمله فصل هفتم و بر مبنای مورد به مورد و با همکاری سازمان‌های منطقه‌ای مربوط، اقدام جمعی قاطع و به موقع انجام دهیم (Bahri Khavi, 2018: 21).

اگرچه حامیان و طراحان مفهوم مسئولیت حمایت بیان می‌کنند که توسل به زور به عنوان آخرین حربه در نظر گرفته می‌شود، اما همچنان این سؤال مطرح است که «چه کسی، در چه زمانی، در پاسخ به چه وضعیتی، با چه مجوزی و چگونه» می‌تواند برای حمایت از قربانیان به زور متوسل شود؟ اساساً براساس حقوق بین‌المللی عرفی موجود و آرای بسیاری از حقوق‌دانان، هرگونه مداخله نظامی در قالب رهنامه مسئولیت حمایت باید واجد ویژگی‌ها و تحقق شرایط شش‌گانه زیر باشد:

۱. در گام نخست مورد (ادعا یا اتهام) باید اثبات شود؛
۲. گزینه‌های صلح‌آمیز باید خسته یا ناکارآمد شده باشد؛
۳. شورای امنیت باید در عمل ناتوان شده باشد؛
۴. نیروی نظامی باید کم‌شدت و فقط برای محافظت از مردم و غیرنظامیان مدنظر قرار گیرد؛
۵. همین استفاده از نیروی نظامی کم‌شدت باید توسط مراجع ذیصلاح مجاز شمرده شود؛
۶. مداخله باید به درخواست گروه مخالف معتبر در کشور مورد نظر تحقق پذیرد» (Rezaei, 2016: 18).



به نظر می‌رسد مهم‌ترین دغدغه‌ها به معیار دوگانه قدرت‌های بزرگ در استفاده از اقدام نظامی جمعی و همچنین ظرفیت تفاسیر موسع باز می‌گردد. آن‌چنان‌که لاهود معتقد است رهنامه مسئولیت حمایت به صورت گزینشی اعمال می‌شود. مداخله روسیه در گرجستان می‌تواند نمونه‌ای از این امر باشد. اتفاقات سوریه و لیبی نشان‌دهنده رویکردی مهم در مداخلات بشردوستانه است، به این معنا که دولت‌ها در این خصوص بر مبنای خواست خود عمل می‌کنند نه اینکه برای محافظت از حقوق بشر در هر نقطه جهان وارد عمل شوند (Delamare, 2013: 52). بر پایه این رهنامه، دولت‌ها حق سکوت و چشم‌پوشی در برابر نقض اساسی و بنیادین حقوق انسان‌ها را ندارند؛ اما این مسئله، امروز هنوز در مرحله رهنامه باقی مانده و از حقوق نرم به حوزه حقوق سخت نرفته است، زیرا اقدام از جانب دیگران به رسمیت شناخته نشده است. اقدام از جانب دیگران بدین معناست که هر دولتی حتی آنجایی که منافع مستقیم حقوقی ندارد، می‌تواند به نیابت از سایر دولت‌ها علیه دولت ناقض اقدام کند. تا زمانی که مسئولیت حمایت مورد قبول عامه قرار نگرفته است می‌توان از طریق صلح سازی و ... از جمعیت‌های مردمی دفاع کرد (Arashpour & Jafari, 2015: 100).

بدین ترتیب، آستانه مداخله را باید بر اساس شدت تهدید، تعریف کرد و نیز می‌تواند مبتنی بر فوریت و اضطراری بودن تهدید هم باشد. بیشتر حقوق‌دانان با این مسئله موافق‌اند که برای توجیه مداخله باید نقض گسترده یا سیستماتیک حقوق بشری که هم جدی و هم غیرقابل جبران باشد، تحقق یابد (Foroutan; Dastafkan, 2014: 247). از سوی دیگر برخی معتقدند که مداخله قطعاً نیازمند وجود توافق در میان قدرت‌ها در سطح بین‌المللی است (Solberg-Henriet, 1394: 2). بان کی مون در گزارش خود به چهار شکل از کمک‌های بین‌المللی مطابق مفاد بندهای ۱۳۸ و ۱۳۹ سند اجلاس سران ۲۰۰۵ اشاره کرده است: الف) ترغیب دولت‌ها به انجام مسئولیت‌های ستون اول (بند ۱۳۸)؛ ب) یاری‌رساندن به دولت‌ها در اجرای این مسئولیت (بند ۱۳۸)؛ پ) یاری‌رساندن به دولت‌ها در ظرفیت‌سازی برای حمایت (بند ۱۳۹)؛ ت) یاری‌رساندن به دولت‌هایی که در آستانه وقوع بحران و مناقشه هستند (بند ۱۳۹) (Bahri Khavi, 2018: 22).

در گزارش دبیرکل به موارد زیر به‌عنوان مصداق‌های کمک بین‌المللی اشاره شده است: برنامه‌های ترویج و تقویت حقوق بشر، بازسازی و تحکیم صلح پس از مناقشه، صلح‌بانی و استقرار پیشگیرانه نیروها بر مبنای رضایت دولت میزبان با اطراف مناقشه، کمک‌های توسعه‌ای

و تقویت حکومت قانون ۲۰۰۹. تطبیق رفتار ایران در عراق پس از ظهور داعش با رهنامه مسئولیت حمایت در چارچوب راهبرد سه‌گانه پیشگیری، مداخله و بازسازی از زوایای گوناگون قابل بررسی است. در ادامه فعالیت‌های جمهوری اسلامی ایران بر مبنای مراحل سه‌گانه بالا ارائه می‌شود.

### ۵-۱. پیشگیری

عراق پس از سقوط صدام در سال ۲۰۰۳ گرچه دست‌خوش تغییرات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی گسترده‌ای شد به محملی برای اشغالگری آمریکا، انگلیس و متحدانشان و نیز تروریسم فزاینده تبدیل شد که حاصل آن بمب‌گذاری، کشتار و ناامنی گسترده بود. تروریسم بیش از آنکه پدیده‌ای جنایی یا سیاسی باشد، پدیده‌ای تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است و بیش از آنکه پدیده‌ای ماقبل مدرن باشد، در بطن مدرنیته و متأثر از ساخت‌ها و کارگزاران آن ایجاد شده است (Bahrami, 2017: 27). البته در این میان باید به ظهور دولت شکننده در عراق نیز اشاره کرد که به جهت حضور اشغالگران و ضعف‌های کارکردی هرگز نتوانسته است کارویژه‌های اساسی دولت را عملی کند. وجود دولت شکست‌خورده ظاهراً زمینه‌ای برای وقوع جنگ‌های جدید با بازیگری گروه‌های تروریستی است (Soltani Ghishini & Vosoughi; Ebrahimi, 2017: 138). با مشکل مواجه‌بودن بعد نرم‌افزاری امنیت و ناتوانی وجه سخت‌افزاری امنیت در مهار خشونت سبب تشدید خشونت و سرانجام سبب ظهور گروه تکفیری داعش در عراق شده است (Bagheri Dolatabadi & Norouzi Nejad, 2015: 52). در این میان ایران تلاش کرد ضمن تقویت وجه نرم‌افزاری امنیت در عراق و محکومیت اشغالگری در این کشور، از شدت فجایع انسانی قریب‌الوقوع در این کشور بکاهد.

### الف) اقدامات سیاسی، امنیتی و دیپلماتیک

تاریخ روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران گویای صلح‌طلبی و تنش‌زدایی در عرصه بین‌المللی به‌ویژه در خصوص همسایگان است. ایران اولین کشور منطقه بود که شورای حکومتی عراق را تأیید کرد و بعد از تشکیل دولت موقت به رهبری «ایاد علاوی» در ۸ تیر ۱۳۸۳ جزو اولین کشورهایی بود که به این دولت تبریک گفت و نماینده دیپلماتیک خود را از سطح کاردار به سفیر ارتقا داد (IRNA, 2018). مذاکرات مقامات ایرانی و تبیین نقش مخرب تروریست‌های سازمان مجاهدین سبب شد جلال طالبانی، رئیس‌جمهور و نوری مالکی،

نخست وزیر عراق بر لزوم پایان حضور گروه تروریستی مجاهدین در عراق تأکید کنند و در نهایت این گروه تروریستی از عراق اخراج شد. سفر دو روزه احمدی نژاد به عراق در ۱۲ اسفند ۱۳۸۶ اولین سفر یک رئیس جمهور ایرانی به عراق از سال ۱۹۷۹ بود. رئیس جمهور ایران در حالی قصد داشت دو روز به عراق سفر کند که همتای آمریکایی اش تا آن زمان نتوانسته بود هرگز یک شب را در عراق بگذراند. احمدی نژاد با دست پر به بغداد رفت؛ اعطای وامی یک میلیارد دلاری به عراق یکی از دستور کارهای آن سفر بود. دولت او تا آن زمان ۸۵ سند همکاری با بغداد امضا کرده بود (Entekhab, 2013). مواضع مقامات جمهوری اسلامی ایران در عالی ترین سطوح، گویای علاقه و اهتمام ویژه برای شکل گیری مناسبات راهبردی بین ایران و عراق و نیز برقراری صلح و ثبات در عراق است. رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار مصطفی الکاظمی، نخست وزیر عراق تأکید کردند: «ایران، خواهان عراق عزتمند، مستقل و با حفظ تمامیت ارضی و وحدت و انسجام داخلی است. ... ایران قطعاً با هر آنچه موجب تضعیف دولت عراق شود، مخالف است» (Pishkhan, 2020).

حسن روحانی در نشست خبری مشترک با مصطفی الکاظمی، نخست وزیر عراق، تأکید کرد که جمهوری اسلامی ایران این اطمینان را به دولت و ملت عراق می دهد که با همه توان و امکاناتش از لحاظ همه اقلام بهداشتی و دارویی در کنار ملت عراق باشد. روحانی تأکید کرد: جمهوری اسلامی ایران همانند سال های گذشته که در کنار ملت، دولت و ارتش عراق روبه روی داعش ایستاد، همچنان آمادگی دارد در کنار ملت عراق برای ثبات و امنیت عراق و منطقه تلاش کند (President, 2020). در راستای بهبود وضعیت امنیتی و مقابله با تروریسم و به درخواست دولت عراق، جمهوری اسلامی ایران پذیرفت مذاکراتی را با آمریکا برگزار کند. دور اول مذاکرات در ۲۸ مه (۷ خرداد ۸۶) و دور دوم در ۲۴ جولای (۲ مرداد ۸۶) و دور سوم در ۶ آگوست (۱۵ مرداد ۸۶) برگزار شد. یکی از اعضای هیئت ایرانی می گوید: «مذاکرات عراق دستاوردهایی برای ما و مردم عراق داشت. مذاکرات سبب شد که دولت عراق یک گام به سمت تثبیت پیش برود. بعد از مذاکرات خود عراقی ها به شدت بر مسئله خروج منافقین و دیگر گروهک های تروریستی از عراق اصرار و نسبت به آن ایستادگی کردند» (Khamenei.ir, 2012).

### ب) اقدامات صنعتی، اقتصادی و بازرگانی

سقوط صدام زمینه ساز برقراری روابط دوستانه بر پایه پیوندهای مشترک تاریخی، فرهنگی و

مذهبی بین دو کشور ایران و عراق بوده است که موجبات سفرهای رسمی عالی‌ترین مقامات سیاسی دو کشور به‌منظور توسعه روابط دوجانبه در سال‌های اخیر به شمار می‌آید؛ به‌نحوی که سفر روحانی به بغداد در اسفند ۱۳۹۷ و نیز سفر دو روزه عادل‌المهدی، نخست‌وزیر عراق به ایران در فروردین ۱۳۹۸ نه تنها از لحاظ سیاسی اهمیت دارد، بلکه از نظر اقتصادی نیز قابل توجه بود. مهم‌ترین دستاوردهای اقتصادی این دو سفر را می‌توان شامل تأکید دو طرف بر افزایش مبادلات تجاری و اقتصادی، لایروبی اروندرود، اتصال راه‌آهن شلمچه بصره، ضرورت همکاری در میادین نفتی مشترک، توسعه صادرات برق به عراق، ایجاد شهرک‌های صنعتی مشترک، انجام سرمایه‌گذاری‌های مشترک در حوزه‌های مختلف و نیز اعلام آمادگی کامل ایران در بازسازی عراق توسط شرکت‌های فنی و مهندسی و متخصصان ایرانی برشمرد (Mehrnews, 2019).

جمهوری اسلامی ایران چهار پایانه مرزی چذابه (۱۳۸۵)، پرویز خان (۱۳۸۶)، باشماق (۱۳۸۶) و تمرچین (۱۳۸۷) را به‌منظور افزایش مبادلات اقتصادی و فرهنگی دو کشور ایران و عراق افتتاح کرد. هم‌زمان با استفاده از گاز طبیعی به‌جای نفت خام در نیروگاه‌های برق برای تولید انرژی، عراق برای سوخت‌رسانی به نیروگاه‌های نزدیک به بغداد، شروع به واردات برق از ایران کرد؛ اما افزایش تقاضای داخلی و نابودی شبکه انتقال برق (بر اثر ورود آمریکا، ظهور داعش و جنگ داخلی)، عراق را مجبور کرد به‌صورت مستقیم از ایران برق وارد کند. مدیریت شبکه توزیع برق ایران و همچنین توانیر که شرکتی دولتی است، با استفاده از چهار خط انتقال برق که از استان‌های بصره، دیاله و میسان عراق می‌گذرند، تقریباً ۱۲۰۰ مگاوات برق به عراق صادر می‌کنند. در سال ۱۳۹۶ مقامات عراقی با طرف ایرانی توافق‌نامه درازمدتی در زمینه تأمین گاز طبیعی امضا کردند که امکان تولید تقریباً ۲۵۰۰ مگاوات برق از سوی عراق را فراهم می‌کند. در حال حاضر، برای تأمین سوخت چهار نیروگاه واقع در استان‌های بصره، دیاله و بغداد، ایران از مسیر خط لوله، روزانه حدود ۴۵ میلیون مترمکعب گاز طبیعی به عراق صادر می‌کند. عراق برای تأمین حدود ۳۰ تا ۴۰ درصد ظرفیت تولید برق داخلی و نیز برق مصرفی نیازمند گاز و برق وارداتی از ایران است (Irancenter, 2007).

گروه صنعتی مپنا ایران نقش مهمی در بازسازی زیرساخت‌های عراق بر عهده داشته است. مدیرعامل گروه صنعتی مپنا می‌گوید: ایران موفق شد در کشوری که ۸ سال با آن درگیر جنگ بود، اولین نیروگاه برق عراق را در دوران بازسازی این کشور پس از حمله آمریکا افتتاح کند. عباس علی‌آبادی گفت: واحد اول نیروگاه الصدر عراق به مدار تأمین برق متصل شد. مپنا

توانست به‌عنوان تأمین‌کننده اصلی تجهیزات مطرح شود. وی تأکید کرد: حضور مپنا در عراق اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا این کشور همسایه ایران است و پس از حمله آمریکا به این کشور تمام زیرساخت‌های صنعت برق این کشور نابود شده است (Tabnak, 2011).

در کنار توسعه روابط اقتصادی و صادرات خدمات فنی و مهندسی به‌منظور توسعه زیرساخت و افزایش رفاه عمومی در عراق، جمهوری اسلامی ایران به‌صورت بلاعوض اقدام به ساخت نیروگاه حیدریه در نجف کرد. معاون برنامه‌ریزی و امور اقتصادی وزارت نیرو گفت: این نیروگاه ۵۰۰ مگاوات ظرفیت تولید برق دارد. این نیروگاه، هدیه‌ای به مردم نجف است. وی با اشاره به اینکه عراق با محدودیت شدید برق مواجه است، گفت: تلاش داریم به‌جز صادرات برق به آن کشور ظرفیت‌هایی ایجاد کنیم که بخشی از مشکلات عراق در زمینه برق حل شود. ۳۳ طرح بزرگ عراق توسط شرکت‌های ایرانی با اعتبار افزون بر ۱،۵ میلیارد دلار در حوزه آب و برق در حال اجراست (Shana, 2014). ایران همچنین نسبت به راه‌اندازی سایت تولید خودرو در عراق اقدام کرد. سعید تفضلی، معاون صادرات و امور بین‌الملل ایران خودرو می‌گوید: در حالی که مشکلات داخلی عراق ارسال قطعات را بارها متوقف یا مختل کرده است، ایران خودرو توانست تولید ۱۰ هزار خودرو در ۱۶ ماه گذشته در سایت اسکندریه عراق را رقم بزند (Mizan, 2015).

مجموع این اقدامات بیانگر آن است که جمهوری اسلامی ایران تلاش کرده است با تقویت زیرساخت‌های عراق، زمینه افزایش رفاه عمومی و ارتقای استانداردهای اجتماعی را در این کشور ایجاد کند، زیرا فقر و نابسامانی زمینه اصلی گسترش تروریسم به‌شمار می‌رود. از سوی دیگر، جمهوری اسلامی ایران همواره بر استقلال، تمامیت ارضی و ثبات سیاسی عراق تأکید داشته و به شکل‌های گوناگون آن را تعقیب کرده است.

### پ) مداخله

داعش در خرداد ۱۳۹۳ توانست موصل دومین شهر بزرگ عراق را تصرف کرده و پس از آن به‌سرعت شهرهای بیجی، رمادی، حویجه، فلوجه، تل افر، سنجار را در استان‌های صلاح‌الدین، نینوا و انبار تصرف کند. آنگاه داعش در ادامه حملات خود استان رقه سوریه را اشغال کرد. همچنین شهرهای منبیج، مرکاوه، الباب، پالمیرا، ابوکمالب و الشدادی را در مرکز و شرق سوریه تصرف کرد. بدین ترتیب، یک‌سوم از خاک سوریه و عراق شامل کارخانجات صنعتی بسیار، ۴۰ تا ۷۰ چاه نفت در عراق، سد طبقه سوریه و ۶۰ درصد از منابع نفتی سوریه را در اختیار گرفت (Taremi, 2015: 172).

پس از حمله داعش به عراق و رسیدن این گروه تروریستی به چند کیلومتری بغداد پایتخت این کشور، دولت عراق از جامعه بین‌المللی کمک خواست. داعش در حمله به عراق هر چهار جنایت ذیل رهنامه مسئولیت حمایت را مرتکب شده بود. از یک‌سو با کشتار اسرا، مرتکب جنایت جنگی شد؛ از سوی دیگر، با کشتار ایزدی‌ها و شیعیان ضمن جنایت علیه بشریت مرتکب تبعیض نژادی و نسل‌کشی شد. دولت عراق توانست در مقابل جنایات داعش بایستد. نخست‌وزیر عراق از کشورها و سازمان‌های بین‌المللی کمک خواست. همه کشورها درخواست کمک فوری دولت عراق را رد کردند یا آن را بسیار مشروط کردند. در این میان جمهوری اسلامی ایران درخواست عراق را پذیرفت و سردار سلیمانی و جمعی از فرماندهان نیروی قدس فردای آن روز وارد بغداد شدند. جمهوری اسلامی ایران با فرستادن مستشاران نظامی و ساماندهی ارتش و نیروهای مردمی عراق نقش مؤثری در نابودی داعش در عراق داشت. شکل‌گیری داعش به مثابه یک تهدید امنیتی مشترک موجب گذار روابط ایران و عراق جدید از تهدید مشترک به تعاون راهبردی شده است (Seifi & Pourhasan, 2018: 37).

کمتر از یک ماه بعد از سقوط موصل و تکریت، داعش با انتشار ویدیویی رهبر خود ابوبکر بغدادی را خلیفه یا رهبر همه مسلمانان جهان خواند. این گروه همچنین نام خود را از «دولت اسلامی عراق و شام» به «دولت اسلامی» تغییر داد تا نشان دهد گستره‌اش از عراق و شام فراتر است و در رؤیای تسلط بر قاره‌ها است. دقیقاً چند ماه بعد داعش به سنجار شهر ایزدی‌ها حمله کرد و سپس گزارش‌هایی از اعدام‌های دسته‌جمعی شهروندان و تجاوز جنسی به زنان منتشر شد. داعش توسط نیروهای اطلاعاتی آمریکا و انگلیس و پول کشورهای شورای همکاری خلیج فارس به منظور مقابله با افزایش قدرت شیعیان و نفوذ ایران ایجاد شد (Basiri & Sal-dorgar, 2017: 566). در ژوئن ۲۰۱۴ شیخ مهدی کربلایی، نماینده آیت‌الله علی سیستانی، مرجع عالی شیعیان عراق در خطبه‌های نماز جمعه کربلا گفت: واجب است شهروندانی که قادر به حمل سلاح هستند، از کشور، ملت و مقدسات خود دفاع کنند و داوطلبانه برای این هدف مقدس به نیروهای امنیتی بپیوندند. این فتوای تاریخی، موجی از حضور مردم در جبهه‌های نبرد با داعش را ایجاد کرد.

پس از آن هزاران نفر از عراقی‌ها با ثبت‌نام در نیروهای موسوم به «حشد الشعبی»، نیروهای دفاع مردمی به نیروهای مسلح در عراق پیوستند. با وجود اینکه اکثریت حشد الشعبی را گروه‌های شیعه تشکیل می‌دهد، در بین آن‌ها نیروهای بسیج سنی مذهب، ایزدی و مسیحی نیز وجود

دارد. ایران نیز از روز نخست تشکیل حشدالشعبی از آن حمایت کرد و تجربیات خود را در اختیار آن‌ها گذاشت. در روزهای پایانی سال ۲۰۱۴ و ابتدای سال ۲۰۱۵، عراق صحنه خشونت‌های پیاپی و گسترش سیطره داعش بود. بحران سیاسی عراق و اژه‌م پاشیده شدن ارتش، مقابله با داعش را کند و در بسیاری از مناطق ناممکن کرده بود؛ اما به مرور پیشروی ارتش تازه سازمان‌دهی شده عراق، به سمت تکریت آغاز شد. چند روز بعد، داعش از زادگاه صدام حسین رانده شده است. این اولین پیروزی بزرگ ارتش عراق از آغاز درگیری‌ها بود. در این نبرد، نیروهای بسیج مردمی یا حشدالشعبی هم حضور کلیدی داشتند. حدود یک ماه بعد، رمادی در غرب بغداد به تصرف داعش درآمد. این شهر مرکز استان انبار در غرب عراق است. بعد از گذشت کمتر از یک ماه عملیات بازپس‌گیری استان انبار آغاز شد. حضور پررنگ حشدالشعبی در این عملیات به چشم می‌خورد. در دسامبر ۲۰۱۵ و در حالی که کمتر از یک سال از سقوط رمادی می‌گذشت، ارتش عراق کنترل این شهر را در دست گرفت.

پس از آزادسازی شهر القائم، ابومهدی المهندس معاون بسیج مردمی عراق اعلام کرد که کارگروه تروریستی داعش در عراق به معنای واقعی تمام شده است، به‌ویژه اینکه داعشی‌ها از مهم‌ترین نقطه‌ای که در تابستان ۲۰۱۴ کار خود را از آنجا آغاز کرده بودند، رانده شدند. جمهوری اسلامی ایران از روزهای اول آغاز بحران داعش و القاعده در عراق و سوریه، با درخواست رسمی دولت‌های این کشورها، وارد کارزار مقابله با داعش و تروریست‌های دیگر شده بود. نیروی قدس سپاه به فرماندهی سردار سلیمانی محوریت این مدیریت نبرد را عهده‌دار بود. سپاه در این مدت، مستشارانی را راهی این کشورها کرد که برخی از این مستشاران در جریان نبردها به شهادت رسیدند (Tasnimnews, 2017). با این اوصاف می‌توان گفت مداخله نظامی جمهوری اسلامی، نقشی راهبردی در انهدام داعش در عراق داشته است که منجر به نجات ملت و دولت عراق از سلطه تروریسم شده است.

## ۵-۲. بازسازی

در ژوئن ۲۰۱۴ گروهک تروریستی داعش توانست با درهم شکستن دیوارهای ارتش ضعیف و سازمان‌دهی شده توسط غربی‌ها، در مدتی کوتاه موصل و بخش‌های زیادی از استان‌های صلاح‌الدین و دیالی را تصرف کند و تا ماه اکتبر به نزدیکی دروازه‌های بغداد پیشروی کند. در این شرایط برای مقابله با داعش نیرویی مردمی از شیعیان عراق در قالب حشدالشعبی برای

مبارزه با داعش و دفاع از حاکمیت عراق تشکیل شد. در واقع بسیج مردمی عراق یا حشد الشعبی به تشکیلات مردم‌نهاد نظامی عراق گفته می‌شود که پس از حمله غافلگیرانه داعش به این کشور به فرمان نوری مالکی، نخست‌وزیر عراق ایجاد شد. سه ماه پس از فرمان نوری مالکی در ۱۳ ژوئن ۲۰۱۴ آیت‌الله سیستانی فتوای مشهوری مبنی بر وجود دفاع کفایی صادر کرد و خواستار آن شد که عراقی‌هایی که قادر به حمل سلاح هستند به نیروهای امنیتی برای دفاع از عراق، ملت و مقدساتشان در برابر حمله تروریست‌های داعشی بپیوندند. در این میان طراح و نظریه‌پرداز اصلی ماجرا، یک نظریه‌پرداز بزرگ و کارکشته نظامی بود که فرماندهی نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران را بر عهده داشت.

آشنایی کامل با جغرافیای عراق و ارتباطات گسترده با نیروهای مجاهد در گروه‌های مقاومت عراقی همانند سپاه بدر، کتائب حزب‌الله، جیش المهدی که هم در طول جنگ تحمیلی و هم در جنگ علیه تروریسم در سوریه با سپاه قدس همکاری داشته‌اند، موجب شد تا قاسم سلیمانی بتواند به سرعت برای مقابله با داعش سازمان‌دهی نیروهای بسیج مردمی عراق را رهبری کند. این نیروهای مردمی خیلی سریع در مناطق جنوبی، شمالی و غربی کمربندی بغداد مستقر شدند تا بتوانند خلأ امنیتی را پر کنند و نقش بارزی در توقف تحرکات داعش با توجه به هماهنگی عالی میان گروه‌های مسلح شیعی و نیروهای امنیتی دولتی ایفا کنند که در پایان مهم‌ترین دستاورد آن‌ها نابودی نیروهای داعش بود. از دیگر چهره‌های مهم عراقی که به نقش حاج قاسم در تشکیل و سازمان‌دهی حشدالشعبی اذعان می‌کند حیدر العبادی، نخست‌وزیر پیشین عراق بود که در سخنرانی خود در مجمع جهانی اقتصاد در داووس ضمن تشکر از ایران برای تحویل بی‌درنگ تسلیحات و مهمات، ستایش ویژه‌ای را برای سردار قاسم سلیمانی محفوظ نگه داشت و وی را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین متحدان عراق در نبرد با دولت اسلامی نامید.

۴۸ ساعت قبل از پیوستن جنگنده‌های آمریکایی به عملیات دفاع از اربیل، یگانگی از نیروهای ویژه به فرماندهی سردار قاسم سلیمانی وارد جبهه‌های جنگ در گویر، مخمور و خازر شده بودند و دوش به دوش پیشمرگان کرد در حال نبرد با داعش بودند. آمدن این نیروها به درخواست مستقیم مسعود بارزانی، رئیس اقلیم کردستان عراق بوده است. بارزانی بعدها در مصاحبه روزنامه‌ی زمان، چاپ ترکیه در ۱۸ دی ۱۳۹۳ گفت: فردا صبح حاج قاسم در فرودگاه اربیل بود. من به استقبالش رفتم. حاجی با ۵۰ نفر از نیروهای مخصوصش آمده بود. آن‌ها سریعاً به محل درگیری رفتند و نیروهای پیش‌مرگ را سازمان‌دهی دوباره کردند و در عرض چند ساعت ورق به



نفع ما برگشت (Islamtimes, 2020).

در حال حاضر می‌توان ادعا کرد که حشدالشعبی به‌مثابه ساختاری عقیدتی و مردمی، خلأ ناشی از ناکارآمدی ساختار چینش شده از سوی اشغالگران در دوره پس از سقوط صدام را پر کرده و تبدیل به نیرویی ذاتی، کارا و توانا در عرصه امنیت آفرینی برای جامعه و حکومت در عراق شده است (Afshon & Allahkaram, 2018: 41). تأسیس حشدالشعبی و سازمان‌دهی آن در حقیقت، مدلی از بازسازی امنیتی است که نسبت به مدل‌سازی غربی‌ها در موارد مشابه صلابت و دوام بیشتری دارد، زیرا تولید امنیت بر مبنای ظرفیت‌های مردمی و فرهنگی عراق است. تجربه تاریخی نشان داده است هر جا تولید امنیت، ثروت و فرهنگ با مردم پیوند خورده است، پیشرفت کامل‌تر و باثبات‌تری حاصل شده است. بنابراین در حقیقت حشدالشعبی مولد امنیت مردم پایه در عراق است.

## ۶. نتیجه

حضور ایران در عراق پس از ظهور داعش به درخواست رسمی دولت قانونی این کشور انجام شد تا تهدیدات این گروه تروریستی بین‌المللی در عراق دفع شود. اگرچه سند رهنامه مسئولیت حمایت مصوب سران سازمان ملل مداخله را مشروط به مجوز شورای امنیت می‌داند، ولی باید گفت که کوفی عنان دبیرکل پیشین سازمان ملل به این جهت مسئولیت حمایت را طرح کرد که شورای امنیت به‌دلیل ماهیت منفعت‌محور نتوانست در طول ۶۰ سال پس از جنگ جهانی دوم مانع فجایع انسانی در جهان شود. به هر میزانی که رهنامه مسئولیت حمایت دستخوش سیاست‌زدگی شود به همان میزان کاربرد آن تضعیف خواهد شد (Dzmiri, 2016: 3). بنابراین بحران عراق نیز مصداق ناتوانی شورای امنیت در مواجهه قاطع، سریع و مؤثر با فجایع انسانی است. از سوی دیگر، ناتوانی دولت قانونی در حمایت از شهروندان خود در سند مسئولیت حمایت مورد توجه قرار گرفته است، ولی به حق استمداد دولت قانونی از سایر کشورها اشاره‌ای نشده است.

مسئله مهم دیگر، عنصر زمان در مواجهه با جنایات چهارگانه ذیل رهنامه مسئولیت حمایت است که گاهی دقایق، تعیین‌کننده جان انسان‌ها یا شرافت یک قوم و کشور است. آن‌چنان‌که در مسئله عراق، با توجه به اینکه نیروهای داعش در چند کیلومتری بغداد بودند، تأخیر چند ساعته ورود مستشاران نظامی ایران به ریاست سپهبد شهید قاسم سلیمانی می‌توانست منجر

به سقوط پایتخت عراق و کشتار وسیع مردم شود. بنابراین حضور نظامی کشورمان در عراق به جنگ با داعش مرتبط بوده و با امنیت منطقه در ارتباط مستقیم قرار داشت و به طور کامل در راستای حمایت از ملت عراق انجام شد. انطباق فعالیت‌های ایران در عراق با رهنامه مسئولیت حمایت نشان می‌دهد که مرحله مداخله با موفقیت کامل شامل آزادسازی سرزمین‌های اشغالی توسط داعش صورت پذیرفت. مرحله بازسازی با توجه به نقش تعیین‌کننده مستشاران نظامی ایرانی در سازمان‌دهی و آموزش حشدالشعبی به‌عنوان تولید امنیت مردم - پایه در عراق در قالب امنیتی انجام شد. در بخش پیشگیری به نظر می‌آید که بیشتر فعالیت‌ها در مورد تقویت زیرساخت‌های عراق و مبادلات فرهنگی و تقویت آشتی ملی در عراق بوده است.

شایان توجه است که حضور ایران در عراق در کنار رویکرد انسانی و حقوق بشری توجیهات امنیت ملی برای جمهوری اسلامی ایران دارد که مورد توجه پژوهشگران و اندیشمندان بوده است، ولی رویکرد امنیت انسانی ایران در بحران عراق برخاسته از قانون اساسی ایران است که حمایت از ستمدیدگان در مقابل متجاوزین را وظیفه جمهوری اسلامی ایران می‌داند. انتقادهای به حضور ایران در عراق، بیشتر به منافع ابرقدرت‌ها باز می‌گردد که با رهنامه سیاست خارجی و امنیت انسانی جمهوری اسلامی ایران در تضاد است. به همین دلیل، در طول سال‌های گذشته، ایران همواره در معرض اتهامات حقوق بشری از سوی مجامع بین‌المللی وابسته به ابرقدرت‌ها قرار داشته است. اتهاماتی که بیشتر ناشی از تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی ایران و غرب بوده است. با وجود همه اختلاف سلیقه‌ها و برداشت‌ها در تعریف حقوق بشر، حفظ جان بی‌گناهان و غیرنظامیان و نیز بقای نوع بشر، فصل مشترک همه نظریه‌ها و نظامات حقوق بشر است. رفتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی، ظرفیت بسیاری برای نشان‌دادن این بنیان حقوق بشری دارد. نکته مهم این است که برخلاف گفته مشهور «دین افیون ملت‌هاست»، این تعالیم دین اسلام است که بنیان این رفتار بین‌المللی ایران را شکل می‌دهد. کلام آخر اینکه رویکرد امنیت انسانی ایران در عراق مصداق اعمال حقوق بشر انسان‌محور در مقابل حقوق بشر منفعت‌محور است. حقوق بشر منفعت‌محور برخورد با جنایات بشری را نه با توجه به ماهیت جنایت، بلکه بر مبنای دوستی یا دشمنی با مرتکبین آن مورد توجه قرار می‌دهد. البته باید دانست که آینده حقوق بشر در گرو فهم انسانی و تبعیض‌ناپذیر از کرامت انسان‌هاست.

## References

- Afshon, Toraj; Allahkaram, Abdolhossein (2018). "Comparison and Conflict of US-Heshad al-Sha`bi Security Approach in Iraq; Procedure and Perspective". *Studies of International Relations Quarterly*, 11(42), 41-71. (in Persian)
- Arashpour, Alireza; Jafari, Seyedeh Manijeh (2015), "The role of Responsibility to Protect in Ensuring Human Security", *Strategic Studies Quarterly*, 18 (68), 58-102. (in Persian)
- Bagheri Dolatabadi, Ali; Norouzi Nejad, Jafar (2015). Security Software Flaws in Iraq and Sweeping into Power by the Terrorist Group of ISIS. *Political Studies of Islamic World Quarterly*, 4(16), 31-55. (in Persian)
- Bahrami, Siamak (2017). "A Constructive Interpretation of Root Causes of Terrorism in the West Asia Rigion". *Strategic Studies Quarterly*, 20 (77), 27-60. (in Persian)
- Bahri Khavi, Bahman (2018). Assessment the Implementation of the Doctrine of Responsibility to Protect in Crisis in Yemen. (Treaty) *Legal Research Quarterly*, 2 (2), 13-46. (in Persian)
- Basiri, Mohammad Ali; Saldorgar, Elahe (2017). "An Investigation on the Causes of the Formation of the ISIS". *Politics Quarterly*, 47 (3), 553-570. (in Persian)
- Berchil, Scatt; Linklater, Andro; Donely, Jack; Peterson, Mateo; Rois-Smitt, Kristian; Divitak, Richard; Trow, Jacky (2014). *Theories of International Relations*, Translated by Homeyra Moshir Zadeh. (in Persian)
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal (2010). *Foreign Policy of Islamic Republic of Iran*, Tehran, SAMT Publication. (in Persian)
- Dadandish, Parvin (2012). Lybia Changes and Responsibility to Protect Doctrine. *Strategy Quarterly*, 21 (62), 169-192. (in Persian)
- Delamare, B. (2013), "From theory to practice: The Responsibility to Protect in the Light of the Lybian and Syrian Cases". University of Tilburg, Tilburg, Netherland.
- Dzmiri, p. (2016), "Application of the 'Responsibility to Protect' norm to the International Community's Response to the Humanitarian Crises in Zimbabwe and

"Darfur", University of Pretoria, Pretoria, South Africa.

- Fadaee Dolat, Fereydon; Aghaee, Seyed Davood (2020). "Investigating Islamic Republic of Iran s Responsibility of Supporting during the Syrian Cisis". *Slamic Human Rights Studies Journal*, 9 (18), 203-224. (in Persian)
- Ebrahimi, Nabiullah; Jamshidi, Mohammad Hossein; Seifi, Seyyed Mohammad Reza (2017). "The International Security of Identity-Oriented of the Islamic Republic of Iran from the Perspective OF Imam Khomeini (RA) Beyond the Statism", *National Studies Quarterly*, 18 (72), 79-98. (in Persian)
- Foroutan, Arefeh ; Dastafkan, Rihaneh (2014). The Relationship between Due diligence in International Humanitarian Law and the Responsibility to Protect. *International Studies Journal*, 10(4), 247. (in Persian)
- Ghavam. Seyed Abdolali; Sadeghi Azad, Anoshe (2014). *International Policy from Theory to Practice*, Tehran, Economic World Publication. (in Persian)
- Jamshidi, Mohammad Hossein; Soltani Nejad, Ahmad; Masoumzadeh, Nikbood (2016). "A Theoretical Evaluation of Relation of Responsibility to Protect and the Sovereignty of State from Constructivism Point of View ". *International Studies and Researches Quarterly*, 8 (26), 25-54. (in Persian)
- Kotzneshtyne, Peter. J (2011). *Culture Of National Security*, Translated by Mohammad Hadi Semati, Tehran, Institute of Strategic Studies. (in Persian)
- Rezaei, Masoud (2016). Simulation of US Military Action against Syria within the Framework of international Law. *Legal Studies Quarterly*, 8 (2), 1-31. (in Persian)
- Seifi, Abdolmajid; Pourhasan, Naser (2018). "ISIS and Creation of Balance of Threat in Iran-Iraq Relations". *Studies of International Relations Quarterly*, 11(41), 37-63. (in Persian)
- Shojaee, Hadi (2013). "The Criticism and Study of National Benefit Thought in the Area of Political Thought of Islam". *Political Science Quarterly*, 16 (62), 167-183. (in Persian)
- Solberg-Henriet, H. (2015), *"Responsibility to Protect in Application: A Comparative Analysis of Libya and Syria during Arab spring"*, University of Bergen,

Bergen, Belgium.

Soltani gishini, Mohammad Javad; vosoughi, Saeed; Ebrahimi, Shahrouz (2017). "Failed State and New Wars: ISIS in the Middle East". *Political and International Approaches Quarterly*, 8 (3), 117-145. (in Persian)

Soltanzade, Sajad (2009). Legal Review of Russia's Reliance on the Doctrine of Responsibility to Protect in the Attack on Georgia. *Foreign Policy Quarterly*, 23 (4), 937-969. (in Persian)

Taremi, Kamran (2015), "Analysis of the Factors in the Emergence and Rapid Growth of the Islamic State of Iraq and Syria", *Studies of International Relations Quarterly*, 8 (30), 172-214. (in Persian)

Zakerian, Mahdi (2015). United nations and global security, Tehran, Khorsandi Publication. (in Persian)

"Forty Years of Iran-Iraq Relations, From Imposed enmity to Brotherhood" (2018) <https://www.irna.ir/news/83211285/>

"Iran-Iraq Economic Relations after 2003; Opportunities and Challenges" (2019) <https://www.mehrnews.com/news/4655101/>

Aslani, Kanan. (2007). "Iran Electricity Export Contract to Iraq: Problems and Scenarios ahead". <https://iramcenter.org/>

"Iraq became Iran's Electricity Market". (2011) <https://www.tabnak.ir/fa/news/161220/>

"Najaf Iranian Power Plant will be Put into Operation."

<https://www.shana.ir/news/228677/>

"Iran Khodro's Production at the Alexandria Site in Iraq exceeded 10000 Units". (2015) <https://www.mizan.news/fa/news/97220/>

"Ahmadinejad's Last Visit to Iraq on the Anniversary of the Poisoning". (2013) <https://www.entekhab.ir/fa/news/121407/>

"Iran wants a Dignified and Independent Iraq and the United States is an Enemy of Strong Iraq". (2020) <https://www.pishkhan.com/news/188442>

"Iran and Iraq are determined to increase Trade between the Two Countries to

\$ 20 billions". (2020) <https://president.ir/fa/116432>

Amiri Moghadam, Reza. (2012) "What happened in the Iran-Us Talks?"

<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=22178>

Rahim Basiri, Mona. (2017) "The end of ISIS".

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/09/04/1579688/>

"The Role of Haj Qasim in the Formation and Survival of the Hashed-Al-Shabii".  
(2020)

<https://www.islamtimes.org/fa/article/905657/>